ՔՐՔՐԱՍՊ

ԹԻՒ 120 1861 16 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԴԵՒԵՐՈՆ

ԳՈՅՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Շարունակութիւն*)

Ամէն խորհրդածութիւններուն մէջ որ կատարուած են երբէք դարերէն կը կանչեինք, ամէն խորհրդածող եղողներուն ճամբ մը կը ցուցընէին Սոքրատէսին պատմելիքս կոչել խորագրով բանասիրութեանը մէջ նախկին մարդոյն անկմանը եւ անոր արուած պատժոյն անանկ հետաքրքրական հետքերը կան, որ չեմ զարմանար երբ շատ մը երեւելի հեղինակներ կը տեսնեմ որ այս նշանաւոր քերթածոյն փիլիսոփայական, իմաստներուն մեծ կարեւորութիւն կուտան։ Կիրճ, Նիքօլա, Տապա, եւ Լոսինճօլ, ամէն մէկը

* Տե՛ս էջ 105, 169, 209, 241, 273, 305, 337։

հելլենական ողբերգութեանս պարունակած շնորհ-
տութիւններուն մէկ մէկ բացատրութիւնը տուին։ Անոնք
հոս Յունիոսին տուած բացատրութիւնը կը գրեմք
առանց փոփոխութիւն մը տալու. վասն զի այս
գործը իր հաստատուն փաստերովը եւ կարեւոր հե-
տեւանքովը ուրիշներէն առնէն գերազանց կը թուի
մեզի։

Յունիոսին Պրոմեթէոս կապեալ բանաստեղծութեան
ամբողջութիւնը քանի մի տողի մէջ կը բովանդակէ,
որ այս է։ Իսկիդարը լըմընցաւ, եւ ոսկիի սիրոյն
հետ մէկ տեղ ամէն գեղութիւններ աչխարհիս վրայ
եկան։ Այլ ակիզբէն ի վեր յոյսը կը փայլէ. եւ ա-
մանին տակը կը մնայ ալ նէ Պրոմիս իր տղուն կը-
սայտնէ որ ազատիչ մը պիտի ծնանի. եւ իր շղթ-
թայները կոտրողը ո՛չ եղբօրը ուժը պիտի ըլլայ,
ո՛չ զոհերը եւ ո՛չ ալ աղօթքը։ Միայն ալ Թշուառ
է. եւ երկնային բարկութիւնը անոր ալ ետեւէն ին-
կածէ ու մէյ մը մէկ տղայ մը պիտի ծնանի։ Ան ա-
նոր արքայապատիւ զաւակը մարդուն ալ կնոջն ալ խա-
ղաղութիւն պիտի բերէ։ Երամազդը աթոռէն վար
պիտի առնուի, ամբողջ մարդկային ազգին հնամարմ-
րաց նորկարդ մը պիտի ծնի։ [illegible]
Հիմայ աչքերնիս Սպիւռեան ներկայացուցած
տեսարանին վրայ դարձնենք։ Առիւծի կերպարանքն
եմք։ Հին ժամանակներուն ամէնէն հռչակաւոր եւ
ամէնէն սրտագին լերանը վրայ՝ Հիները աչքերնին
անդադար պիտի կոխկռտէր աչխարհը դայլայլած ճչ-
ղուկներով։ Ընոր գագաթան բոլորտիքը կը խլրտին բոլոր հին
ազգերը։ Պրոմեթէոսի իշխանութիւնն անկէ եղաղ

ծղրանդները անկեց կիլիան եւ կիլիան Լեւիստոս
կըզանակին։ Պարսիկներուն առաջնակարգ պատմագիրնե-
ներուն մէջ այնքան անուն ունեցող եւ մահ ձգող
փէվերուն ամբողջը այս լեռն է. աշխարհի նախկին ժա-
մանակներուն հսկան եւ փէվերուն մէկը՝ Սուրգաճ ա-
նուն, այս վերանը վրայ կը բնակի. որուն արեւելեան
ազգերը ֆէֆ անուն կուտան։ Իրիվ Վենճապ լեռը՝ ո-
րուն այնքան մեծ յարգանքն կուտան Հնդիկները,
կոմկասու գօտիներուն մէկն է. եւ Պայկի՝ ոսկի գա-
րունը տեղը հոն կը ցուցընէ։ Պղտզդարոս՝ այս
տեղուանքս կը նկարագրէ Աղսկրեան դարաստանք.
եւ այս կոմկերը Կիբէլլէ՝ կանուանէ. որ հին
սիրն վերջին ըսել է. նոյն տկղը՝ առաջին յանգա-
նագ եւ պատճառ ալ տեղ եղաւ։ Պոռմիթէոս՝ որն
որ քանի մի դիցազաններ Ասիոյ որդին էր կըսեն.
աստուածային արդարութեան հարուածը հոն պատ։
Ինքն Աստուծոյ պաշտօնեաները անարգեց. անոնք
ալ զինքը հալածեցին եւ կապեցին. եւ Կոմկասու
անընակ գագաթանը վրայ մնաց միակ, ինչպէս Աս-
դամ որուն համար աշխարհս անիծուեցաւ. եւ մեր
շընչին մը ինչպէս որ մեկին նմանապէս մեկալին ալ
երկիւղ կազդե։

Ի՛նչ տեսարան. չեմ կըրնար առանց սոսկալու
վրան նայիլ։ Այն օգտին ապառաժի անհուն սե-
դանի մը պէս է, որուն վրան գլխը պառկած է մե-
նակ. որ կենսն վրայ երկնից շրջան առնելը՝ եւ իր
բոլորտիքը ծովուն ալիքներուն մրընչելը կիմանայ։
Տեսարանին վրայ խրտնած Տիտանին հետ երեւցող
նախկին անձերը՝ ով են։ Աթլանտ ատանք կրուած

եւ Յիսուս ըսաւ. որ աստուածային արդարութեան պաշտօնեաներն են. բայց յանապատին փիլիսոփայ ալ էր. եւ բարեպաշտութիւնը անոնց յատկութիւն չտուաւ։ Ներագոյն աստուածութեան ներկայացուցչ ըլլալուին երկուքն ալ չեն կրնար անգութ ըլլալ։ Արատոս խիստ է եւ անողոքելի. իսկ Յիսուս կուլայ. եւ մեղապարտը ազատելուն ճարը կը նայի։

Պրոմեթէոս վայրի ապառաժին վրայ կապուած ատենը դահիճները մէկ անդամէն մէկալը կերթան ու կուգան. կապերը կը սրսմեն. կուրծքը կը պատռեն. Տիտանը բերնէն բառ մը անդամ չհաներ. պրուղունքներէն հառաչանքի ձայն մըն ալ չըլլսուիր. այս լռութեանս մէջ վհուկ վսեմ բան մը կայ. չարչարանք կրողը մարդկային հոգի մըն է. մէկ աստուած մըն է *։

* Աստուած կը չարչարուի ըսելը հեթանոսներուն խելքի դէմ բան մը երեւցած չէր։ Անոնց փիլիսոփաներէն ոմանք Աստուած բոլոր աշխարհիս հոգին կ՚ըսէին. և մարդկային հոգին ալ անոր մէկ մասը կը սեպէին. ուստի մարդուս հոգին նեղութեան և տաքնապի մէջ է ըսելն ու Աստուած չարչարանք կը կրէ ըսելը մի և նոյն նշանակութիւնն ունէր մեջերնին։ Պօսիւէ իր գրքերուն մէկին մէջ ըսած է որ ամէն մղձութիւն մէկ ճշմարտութեան մը խաչագարուածն է։ Այս հեթանոսական անձնասիրական դրութիւնս ալ այս խօսքին մէկ ապացոյցն է։ Հին աստանդութիւնն էր որ Աստուած պիտի մարդանայ եւ մարդկ զինքը չճանչնալով պիտի չարչարեն. բայց աճոյ չարչարանքը և մահը մարդկային աղկ փըր-

Իրր դերագոյն արդարութեան պաշտօնեաները այն ցաւոց երկիրը ձգեցին անկայ. պահինքն այս աշխարհքն որ արտասուաց ձոր կըսուի, եւ տակաւին անշէն անապատ էր, փչող անցնող հովերուն եւ վազող գացող ջուներուն եւ մընչացող գիքներուն եւ երկրի եւ անթաւ ընդարձակութեան մէջ շրջան առնող արեւուն եւ նոյն իսկ ընդարձակութեանը՝ որուն մէջ ինքն ալ կորսուածի պէս էր՝ զառնալով ըսաւ. Նայեցէ՛ք, եւ ալ աստուած մըն եմ. բայց տեսէ՛ք թէ աստուածները ինծի ինչե՞ր քաշել կուտան. Ա՛ս գիս ճնշող կսկիծը նայեցէ՛ք, որոցմով տասն հազար տարի կապուած պիտի մնամ. Այս է մարդոյ համար երկինքէն աստուածային ճառագայթ մը առնելուս հատուցումը.

Աստիճանին ամենէն աւելի իբրեւ աստուածային ցուցուցած քաջին վրայ մարդկային ոգի մը կիմացուի. Ասոր այս յոռետական վսեմ ողբերգութիւնը մարդոյ կեանքին վրայ է. որն որ կը ներկայացնէ Տիտանը. Ա՛ր մարդկային ազգն ալ Պրոմեթէոսի նման խրոխտ, ամբարտաւան եւ թշուառ աշխարհքիս վրայ հազարաւոր տարիներ կապուած մընաց. Ա՛ր մարդ ալ անոր պէս ամբարտաւանութենէն, չեզուած՝ առեն մը ցաւերու մէջ ընկղմած հոդիէ մը

կութիւն պիտի ըլլայ. և այս աւանդութիւնս Ադամէն Նոյի եւ անկէ իր որդւոցը անցնելով ամէն ազգաց մէջ տարածեցաւ. և կռապաշտները այս ճշմարտութիւնը իրենց նիւթապաշտութեան և բազմաստուածութեան գաղափարներուն հետ միաբանել ուզելով խանգարեցին։

աւելի վնասակար էր անոնց որ իրենց ուխտին վարիչներն ու անդամները կը պահէին։ Արդարեւ անոր պէս երկրորդ չկայ եւ անդնակ ապաստարժին վրայ բնակած առանց տակաւին չծնած հզօրի մը վրայ հաստատած հնուաւոր յոյնէն ալ մինչեւ մեր օրերը հասած ոչ մէկ ուխտ կամ միաբանութիւն մը չունէր։ Այ անուանդ առաջին մարդը Ադիմիխոս ըսուած դարանակալ մը եղած է, որ ընկերներ չունենալով անասնոց յաւերի կը հրէր զարհուրելի սպառնալիք մը սպասելով, որն որ արդարեւ անոնց անոր հանգէս էր։ Ինչպէս որ արդարութեան աստուածուհին որ Պրոմեթէոսի մայրն էր իր տղուն ցուցուցեր էր։

Հոմերոսի յիշած Ադէն որուն համար կըսեն թէ աստուածներուն ու մարդոց հօրը դէմ ապստամբեցաւ։ Զարմանալի կերպով կը յիշեցընէ մեզի Տիւփոնը, որուն վրայ Հեսիոդոս կը նմանի ապստամբութիւն ըսուած բանաստեղծութեանը մէջ։ Հօրէն ստացած տալն մէջ կըսէ։ "Ինչ որ Հոմերոս կըսէ Ադէն դիւցուհիին համար, որ Պրամադեայ աղջիկն էր եւ երկպառակութեան եւ նզովքի դիւցուհին, որուն բանը գործն է ամէն մարդոց որոգայթի լծորդ եւ գէշութիւն ընել։ Պրամադէ անկնի երկինքէն վար նետուց երբեմն ընկուզ որ մէկ մրնալ հան մօտենալու չզորաւ, այս պէսս մեզի կը հաստատէ որ հինեթուն անձանօթ չէր անկեալ հրէշտակներուն պատմութիւնը, որ մարդոց թշնամի են եւ անոնց գէշութիւն ընելու զբաղած են, անոնց երջանկութեանը մշտնջենաւոր թշնամի են, եւ յատկապէս գիտնոցի պատասխան ած են"։

Եւ յիրաւի Հոմերոսի եղիականին մէջ կը տեսնենք որ Կիպմենեստր իրեն Էքիլէսի հետ հանգած թշնամութիւնը ասանկ կարդարացընէ ։ «Այն ատենը ես ի՞նչ կըրնայի ընել ։ աստուած մը կայր ժամկիչը իրեն խաղալիկ է ըսեր ։ Ինկին Հնոքովը ինկալը կը յաղթահարէ ։ Խաւարներու մէջ թափառելով միգլխուն վրայ կը քալէ ։ եւ աշխարհիս մէջ թշուառութիւն իւն եւ նախատինք կը սերմանէ ։ Ատեն մը Ագամեմնոնը վշտացուց ։ որուն համար կը սեն թէ մարդոց եւ աստուածներէն ալ շատ վեր է ։ Հոգի մը Աքրամադդ Էդեին փայլուն մաշերէն բըռնեց ։ եւ իր բարկութեանը մէջ սա ահաւոր երդումը ըրաւ ։ թէ Աղիմպոսի եւ աստղազարդ երկինքի մէջ մեկ մըն ալ չերնեի Աէ՛ որ մեր ամենուս ալ կը դըժգէր ։ Այսպէս ըսելով Աքրամադդ զօրաւոր բազուկովը հրկիզով երկինքէն վար նետեց ։ որ շուտ մը մարդիկներէ մըշակուած գետինը հասաւ ։

Կիկերոն իր Ոէֆնոս» անուն գրքին մէջ դէպ ի վերջը՝ նախնական անկմանը մեկ պատուական վկայութիւն մը կուտայ ։ Ս՝ արդոց կրած գէշութիւններուն վրայ խօսելէն ետքը կըսէ ։ « մարդիկ վշտացրնող այսքան մոլորութիւններէն եւ պատուհասներէն եզաւ որ երբեմն նախնիքը թէ գուշակ եւ թէ արբազան բաներու կամ սկզբնաւորութիւններու Համար եզած աւանդութիւններուն վրայօք աստուածային ոգւոյն Թարգման եղան ըսելով թէ՝ մեկ նախընթաց կեանքի մը մէջ գործած մեղքերուս պատիժը կրելու Համար ծնած ենք ։ եւ կերևի որ ատոնք իրաւացի բան մը տեսած են ։ Ինանկ

,, որ ձկնարիւս կըլլայ Արիստոտէլեան ըսածը թէ մեր
,, կրածը Տրուբիայի գոլերուն ձեռքն ինկած մար-
,, դոյ կրածը կը նշանակէ, որ չըլլըստւած կերպով մը
,, զանոնք կը մեռցընէին. ողջ մարդը մեռելի մը հետ
,, երկա՛ երեսի յերելով իրարու կը կապէին։ Ասոր
,, հոգին ալ մարմիններուս հետ կապուած է. ինչ-
,, պէս ողջ մը՝ մեռելի հետ։

Ա՛րդիլիոս եւ Աւիդիոս երջանկութեան եւ անմեղութեան դարը հնդիկ բանաստեղծներուն պէս կը նկարագրեն, Վիրիլիոս կըսէ. ,, Ընամաղդայ
,, թագաւորելէն առաջ արտերը մշակելու գաղթական-
,, ներ չկային, արտերը բաժնելը կամ անոնց սահ-
,, ման նշանակելը արգելուած էր. ամէն բան պատ-
,, տեղներուն կառնէին, եւ գետինը առանց մշակ-
,, ուելու ամէն բան ատելի առատութեամբ կը բեր-
,, յընէր։ Եւ Աւիդիոս կըսէ. ,, ամէնէն առաջ
,, Սկիւթարը հաստատեցաւ. որուն ժամանակը մար-
,, դիկ ինքնին առանց դատաւորի եւ առանց օրէնքի
,, հաւատարմութեամբ եւ արդարութեամբ կը վար-
,, ուէին, Տոյն իսկ երկերը առանց աշխատութեան,
,, առանց մաշի եւ արօրի ինքնին ամէն բան կը բերէր։

Աղաթիոս Տպիկուրեանն ալ այս համաշխարհական առանդութեանը չհակառակիր, կըսէ. ,, Ցա-
,, բէթի յանդուգն զաւակը (Պրոմեթէոս) ամբարիշտ
,, գողութիւնով մը կրակ շնորհեց մարդոց, երկնային
,, բնակարաններէն կրակը դողցուելէն ետքը աշխարհս
,, մէկ տկարութիւն մը եւ հիւանդութիւններու խումբ
,, մը տիրեց. եւ մահուան հարկը որ առաջ շատ ուշ
,, կուգար՝ իր ընթացքը արագացուց։

Այն աւանդութիւնները ամերիկացի հին ազգերուն մէջ ալ կը գտնենք։ Մէխիքոյի (Մեքսիկոյի) ոսկի դարուն մէջ օդոյ չաստուածը որ իրենք Վիրուէշալքօհուալդ կանուանէին, եւ Մէխիքոյի բոլոր դիւցազանութեան մէջ պարունակուած անձերուն ամենէն աւելի խորհրդաւորն է, քացարձակ թագաւորնին էր։ Ու այս դարս երջանկութեան դար մըն էր։

Ըղձքները՝ որ Ամերիկայի հին ազգերէն մեկն են, ժամանակի չորս շրջան կը ճանչնան, որ հնդիկներուն երեակ ըսածը եւ հելլեններուն չորս նախնի դար ըսածը կը յիշեցնէ։ Ըղձքներէն մնացած նկար մը՝ քանի մի անձ կը ներկայացընէ այս կերպով։ Ձիհուաքօհուալդ՝ որ մեր մարմնոյն կինը ըսել է, մեծ ձէմմը հետ կը տեսանենք ուր, որ անոր առաջը պոչին վրայ կայնած չիփչիտակ կեցած է։ Ոձին հին երկու մերկ անձինք կան. մեկը սեւ ու մեկը ճերմակ. որ իրարու հետ կը կըռուին։

Ովխանիայի Հաւա կըղզին մեկ հետաքրքրական հնութիւն մը գտնուեցաւ, որ նոյն նշանակութիւնն ունենալ կերեւի։ Ու ասիկա քարի վրայ քանդած խորաքանդակ մըն է։ Մէկ երեսը՝ քարին մէջ տեղը՝ պըտուղներով լեցուն ծառ մը քանդակուած է. վրան շատ մը այլ եւ այլ տեսակ թռչուններ նստած։ Ոձ մը ծառին վրայ պըլլուած է արմատէն մինչեւ տերեւներուն բուսած տեղը, ծառին մէջ դին երկու մարդ մը եւ մեկալ դին կընիկ մարդ մը կայ. երկուքն ալ հագուած։ Ո՛րքան շատ հաւաստիք. բայց ուրիշ ո՛րքան ալ կը մնան մեր հակառակորդներուն առաջը հանելու։

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՄԱՍՆԱԿՑԱԿԱՆ (ՖԵԴԵՐԱԼ)*

Ամերիկեան Միացեալ Նահանգներ կազմուած են տասնեւերկու (12) նահանգներէ, որոնք իրարու հետ միացած են դաշնակցական (ֆետերալ) կապով մը։ Ամէն նահանգ ունի իր առանձին կառավարութիւնը, որ ինքնավար է իր ներքին գործերուն մէջ։ Ամերիկեան Միացեալ Նահանգներու կառավարութիւնը կը կոչուի դաշնակցական կառավարութիւն։ Ան կը գործադրէ իր իշխանութիւնը ամբողջ Միացեալ Նահանգներուն վրայ։ Ան կը հոգայ ազգային գործերուն համար, ինչպէս են՝ պատերազմ, խաղաղութիւն, դաշնակցութիւն, առեւտուր, փոստ, դրամ եւ այլն։ Ան կը հոգայ նաեւ այն գործերուն համար, որոնք կը վերաբերին երկու կամ աւելի նահանգներու։ Ամերիկեան Միացեալ Նահանգներու կառավարութիւնը կը բաժնուի երեք մասերու, որոնք են՝ օրէնսդրական, գործադրական եւ դատական։

Օրէնսդրական իշխանութիւնը կը կազմուի Կոնկրէսէն, որ կը բաղկանայ երկու ժողովներէ, որոնք են՝ Սենատ եւ Ներկայացուցչաց ժողով։ Սենատը կը բաղկանայ իւրաքանչիւր նահանգէն երկու անդամներէ, որոնք կ՚ընտրուին վեց տարի ժամանակով։ Ներկայացուցչաց ժողովը կը բաղկանայ ժողովրդական ներկայացուցիչներէ, որոնք կ՚ընտրուին երկու տարի ժամանակով։ Ներկայացուցիչներու թիւը կը փոխուի ամէն տասը տարին մէկ անգամ, ըստ նահանգներու բնակչութեան թուոյն։ Ներկայացուցիչներու թիւը կը հաշուի ամէն տասը տարին մէկ անգամ, ըստ նահանգներու բնակչութեան թուոյն։ Ներկայացուցիչներու թիւը կը հաշուի ամէն տասը տարին մէկ անգամ, ըստ նահանգներու բնակչութեան թուոյն։

* Տե՛ս երես 332։

ձգեմ հիմակուան կրթութիւն ընդունող պակասաթիւ անձանց նկատմամբ։ Ինչ է վրէժխնդիրը։ Ակն կռահ ինձ է անցեալ ժամանակի ապանդաթիւններուն վեր հիմակուան դիտութիւններուն մէջ։ Կուիր մը քրիստոնէական վարդապետութեան։ ... Եւ մինչեւ հիմայ խանգարելէն եւ կործանելէն զատ բանի մը ձեռնհաս չեղող սխիլհմութիւնը մէջ։ Ամբարտաւան խառնուածք մըն է ակզբունք չընդունիլ ակզբունքի անունն մտածած բաներուս։ Յաճախ դիտմամբ իրարու չըփոխած ճշմարտութիւններու եւ մոլորութիւններու*։ Այդ զազափարութիւնը միշեւետր ըլլայ ըմբռնայ ամէն կողմէն մէկ անհուն դատարկութիւն մը կայ։ Ըսպէս կը օրինուին խոտորութեամբ եւ անմտութեամբ մի դիրքահատուածներ, կամ անբեր եւ ապաշնորհ բնութիւնները, որոց կանոն՝ ինքնահաւանութիւն ու անձնասիրութիւն է միայն։ Ուր մէկ մը այս կերպով իսկզբանէ կեանքը միշտ գայթ ի գայթ մոլորութենէ մոլորութիւն դէպ ի ոչնչութիւն կերթայ։ Ուրեն կըլլայ վարդ, ամէնուն հայր։ Իր մոլորութիւնը օրհրցներ եւ գերեզմաններ կը տեսնէ, եւ

* Գիտութեամբ մարդիկ լուսաւորելու ելլող մարդոց պէտք է նախ եւ առաջ գիտութեանց մէջ ցոյս գիմացը մոլորութիւններու հետ խառնուած ճշմարտութիւնները զատել եւ ըմբռնել։ Մեր նոր լուսաւորութեան առաջնորդները իրենց վրայ այսպէս գործոյ մը բաւականութիւն կը զգա՞ն արդեօք, և ճշմարիտին ինչ նշան ունին որ առնէն անով զատուն, երբ այնպիսի նշան բնաւ չկայ կըսէ նոր հաս հայ դիրիչ մը։

քանի՛ աձի՝ սիրտը ուժէ կիյնայ ու կը սըխմուի, կամ կը տխրի՞ եւ դառն գանգատներ կընէ, վասն զի քանի՛ որ խորհրդածութիւնը ծանր իյլայ՝ այնքան աւելի իր մինակութիւնը զգալի կըլլայ, եւ անոր համեմատ ալ՝ այն ընկերութենէն զուրկ եւ միայն իր ուժին մնացած մարդուն խեղճութիւնը դժուարակիր եւ անտանելի կըլլայ։ Ա՛րդոյ կեանքը ամէն դիէն պաշարող բոլոր մեծ գաղտնիքներուն վրայօք, ինչպէս որ ներկայ կեանքս պարզականութիւններուն վրայօք ալ, անհուն ընկերութիւնը զանիկայ իր խելքին կը թողու. համար խրատ՝ օգնականութիւն, բան չկայ։

«Ոչնկին պէս՝ օտար մարդի մէջ իր սիրելոյն անշնչացեալ մարմինն իր ձեռքովը թաղելու կըստիպուի։ Այլ անոր պէս իր հայրենեացը եւ իր կրօնիցը արարողութիւններուն յիշատակը միտքը մըտացած չէ։ Ա՛րդոյ մէջ է, իր հայրենի երկրին վըրայ է. բայց մօք՝ աշխարհի վրայ մինակ է։

Ա՛ ենց ան ք։ շատ մը մոլորութիւններ մերժեցինք։ շատ մը ճշմարտութիւններ գտանք. է՛ փաղէկ վարագոյրներ բացինք. բայց երիթալով երիթալով ի՞նչ խորին գիշերուան հասանք*։ Այսպէս երբ

* Մոռք հանելու չէ՛ որ այս ըսողը գաղղիացի մըն է. փիլիսոփայ մըն է, այս որ ասանկ կսե նէ՝ ասոր պէտք չունինք։ Այլ ինչ վիճակի մէջ կը կարծեն զիրենք։ Սակայն կը կարծեմք Թէ ատոնք ամէն կողմէ ապահով են. որովհետեւ մտածելով տարակուսելու և վհատելու մեծամեծ խնդիրներու վրայօք գաղափար մըն ալ չունին, անհաւատ փիլիսոփա-

մէկը բարձր լերան մը գագաթը հասնել կուզէ կը կարծէ որ աստղերուն աւելի կը մօտենայ եւ անոնց պայծառ լոյսը եւ զմայլելի տեսարանը պիտի վայելէ։ բայց երբ ուզած տեղը հասնի՝ պիտի զարմանայ զինքը մթին մառախուղի մէջ տեսնելով. եւ մեզ լուսաւորող արեգակը անոր աչքը կը ցաւցընէ եւ կը շլացնէ։

" Երկիրս միշտ հովիտ արտասուաց է. բայց խեղճերը ալ երկինք չունին. եւ քանի՛ որ մարդ կայ՝ սիրտն ու միտքը միշտ այնպէս արքայութեան մարգկութիւնը պժգալի գաժան տեսք մը կունենայ։ Անկով երկինքէն զուրկ գտնուած ներկայ կեանքս մէկ Աբիւրինթոս մըն է. որուն մէջ կարկղութիւն եւ իմացականութիւն ունեցող ամէն մարդ ցաւով եւ տարակուսանօք մաշելու սահմանուած է։

" Իմ ամէն կարկղութեան դգացմունքս վիրաւորուած եւ իմացականութիւնս շփոթած ըլլալէն ետքը՝ մարկութեան նախընթաց կեանքին իմ կարկղութիւններս զարգացընելը եւ իմացականութիւնս արթընցնելը ինծի ի՞նչ օգուտ կրնէ։

" Հասարկի վրայ անհաւասարութիւն, բայց երկինքը հաւասարութիւն, կամ ուրիշ կերպով ընեմ. երկրիս վրայ անիրաւութիւն, բայց երկինքը արդարութիւն։ Ատեն մը ասանկ կըսէին։ Այլ հիմայ երաշխարհի վրայ հաւասարութիւն կուզուի. օչ դժոխ-

---

յութիւնը երկու կտոր են ըրեր, մէկ մասը իրենց համար առնելով միւս մասը իրենց վարպետներուն են թողուցեր։

քրիստոնեական հաւատքի մէջ ինչ կարեւոր ըլլալը
նէ մարդկային արժանապատուութիւնը առանց ուրիշ
մը հետ. ուր ամէն տեղ միայն անհրաժեշտութեան եւ
անհատապաշտութեան կը տիրէ։ Այս արհամարհանքը
նը պակսի միայն մէկ բան մը կրնայ հետեւցնել.
եւ այն է որ ամէն բան դիւրաձած է եւ անխոչընդոտ
ճակատագրի մը կախում ունի. ուստի ո՛չ իրաւունք
կայ եւ ո՛չ պատասխանութիւն։ Մեկ բան միւսէ ճշդ-
մարիտ չէ՞, մեկ բան միւսէ աւելի արժէքաւոր չէ*. Եւ թէ ճշդ-
մարտութիւն, առաքինութիւն, արդարութիւն. չոր
բառ են, ուրիշ բան չեն։ [illegible] նէ կրնան. Հնա-
տնիներ որ քրիստոնեայ հաւատալու ընդունելութեան
ճշմարիտ հաւատարութեան մեկ ուրիշ անունն է. անոնց
անկէ պատասխանը միւսն է**. Երբ քանի մը դատարկա-

* Հաւատալեաց մէջ ճշմարտութիւնը ճանչնալու եւ տա-
տին տարբերելու նշան չկայ ըսելն այն ճշմարիտն
ու սուտը մեկ են կամ ճշմարիտ բան չկայ ըսե-
լուն համազօր է. վասն զի կենդանի ու չճանչցուե-
լը և կենալը՝ ամենը մեկ բան ըսել է։ Իսկ թէ որ
ճշմարտութեան յայտնիչ նշանները՝ ամէն մարդ չեն
կրնար համոզել եղերդ, համոր պատճառը չճանաչուող-
ներուն չարքնելու է թէ ինչո՞ւ հաւատալ անձարքեր
սուտերու թեթեւ ապացոյցի նման բան մը լսելով
կը հաւատան, իսկ հաւատալեաց ճշմարտութեան ա-
հերքելի եւ անուրանալի ապացոյցներուն չեն հաւատար։

** Ճշմարտութիւնը և առաքինութիւնը և արդա-
րութիւնը հաւատքէն զատ բրէնդողները որ հանդերձ
եաց հատուցման չեն հաւատար՝ իրենց սկզբունքին
ուժովը այսպէս ըսելու ստիպուած են։

կենց մարդոց Հաճոյքը կատարելու համար միշտ նաւուր մարիկ անդադար կաշխատին. մէկ րոպէի մը չափ ալ ժամանակ չեն կրնար ունենալ խորհելու եւ միտքերնին առ Աստուած համբառնալու եւ զգալու եւ մեքենաներու զոհ ալ կըլլան անանկ մարդոց առաջ որ իրենց գործոյն մարդ եւ մեքենայ միօրինակ տրմսարկելով աժանը որն է նէ անոր կընային։ Այս խնդիրն ի՞նչ սանձ դիր. կեանքերնուն ինչ կանոն տուիր Յիսուս Քրիստոսը անոնց սրտին չնչեցին վիրաւորիր, որ երբ սիրել կը պատուիրեր աստնոց Աստուծոյ անունով. եւ վշտակիրներուն հանգիստ կը խօստանար։ Այլ դիտե՞ս որ խոստվանաւ հայրը վերնալէն եկաքը գահիճին մեռը եւ չվերնալը տարաւորելն բան է։

«Հէքեաթ աշխարհիս քաղաքներուն վրայ կը գտնուինմ։ Ո՛չ գինուորական ազգատոհմ կայ, եւ ո՛չ Աստուծոյ կողմէն փախանորդաբար մարդոց կառավարութեան գլուխ կեցո՛ղ։ Ասոնց տեղը ո՞վ է բռներ։ Յիսուս վաճառականները տաճարէն վռնդեց. հիմա վաճառականներն են որ զՅիսուս տաճարէն կը վռնդեն*։ Վարդապետութեան տեղ դրամատեզանը անցած է. շահու եւ վաստի տէր մարդիկ կը տեսնեմ, որ իրարու դէմ կատաղութեր կըկռուին. աշխոյժ պէտ կոչմամբ հին անեծուան ծառա-

* Այս կտորը մտածութեան դիւթ կը թողումը դատողներուն, որ եկեղեցւոյ մէջ գերագոյն հրամանատար աշխարհականները ընել կուզեն։ Բնական հանձարն ալ Լուսին բերումը ատոց պիտի թեան կը հակառակի։

Ներուն եւ գերիներուն յաջորդած են*։ Եւ մինակ մըն-
նան նէ՝ իրենց կրկինը անձնատուր կըլլան։ Ինչո՞ւ
համար կուզեն որ ես անոնք պատուհամ։ Չէ՞ մի՛ որ ա-
նոնք պատուելով՝ մեկին հարիւր հատանութեամբ
խաբեբայութիւնը եւ ագահութիւնը եւ ծակաչքու-
թիւնը պատուած պիտի ըլլամ։ Պատուելուս պատ-
ճառն ի՛նչ պիտի ըլլայ։ բանեցան նէ իրենց շա-
հուն համար եր։

Ընչահարիս վրայ հիմայ զօրաւոր գանուղնե-
րըն ալ իրենց համար բանեցան։ Պահանայն իր եղ-
բայրները երկինք տանելու համար է որ կաշխատէր
կամ աշխատելէն կը դադրէր։ Ընտանեկանին աշխա-
տիլն ալ՝ աշխատանքէ դադրիլն ալ, իր եղբայրնե-
րուն դէպ՝ի երկինք ըրած գժուարին ճանապարհոր-
դութեանը ատենը անոնք պաշտպանելու համար եր։
Նայց հիմակուան զօրաւորները միայն իրենց համար է

* Տես՝ պէր. բառով բացատրածնիս՝ գաղղիարէն
Բրօնէէր բառին նշանակութիւնն է։ Եւրոպայի մէջ
տուրք տալու կարողութիւն չունեցողները՝ միայն
ազգին անհատները շատցնելուն վիճակեալ սեպելով
այս անունս կուտան։ Եւ գործարանները մէջ բան-
ւորները ասոնք են, որոց համար աշխատելու օրա-
կան ժամանակ ալ սահմանուած է. այնքան ժամանակ
պիտի բանին։ Թեպետ իրենք ազատ են. գերի վի-
ճակի մէջ ծնած չեն. և ասանկ վիճակ ալ Եւրո-
պայի ամէն երկիրներու մէջ չկայ. բայց բանած տը-
ծարաններնուն տերը ասոնց հետ անանկ կը վար-
ուի, որպէս թէ արծաթափին գերի ըլլային. և այս
խեղճերը իրենց ոգեպահ ապրուստին համար ամէն
բանի համբերելու յանձնառու են։

որ կաշխատին եւ աշխատելու հեղինակութիւն ու-
նին. իրենց համար՝ բայց աշխարհի նկատմամբ. ա-
յո՛, իրենց համար՝ մէկ երկնքի ակնկալութիւն կայ.
որ անոնց աչքին առաջը մոռցածին սեպուած է։

« Աբելմն առնն մը մարդիկ իրենց անհաւասա-
րութեանը մէջ միխիթարող բանը մէ կայ հիմայ։
Աստուծոյ մարդ մը առենօք կըսնար իրմէ մեծը սիրել
եւ յարգել. եւ յատկապէս ալ պատուտորութիւն ու-
նէր այդպէս ընելու. վասն զի մեծը միտքը անանկ
դրած չէր որ անիկայ իրեն հաւար ունի գոյութիւնը
եւ կապրի. իրմէ զատ առարկայ եւ իր ծառայքու-
թիւնէն զատ շարժառիթ եւ իր ինքնահաւանութենէն
զատ կանոն չը ճանչցող չէր։ Ինչպէս որ կըսուի,
աշխարհական ընկերութիւնը պատուոյ վրայ կը կա-
յանար։ Այ իրաւ հաւանութեամբ ընդունուած ան-
հաւասարութեան դարուն մէջ պատուելը եւ պատիւ
ընդունիլը մարդոյս սիրտը կը յագեցնէր։ Հիմայ
պատիւ եւ ակնածութիւն բառերը նշանակութիւն ան-
զատ չունին. որովհետեւ մէկ դիէն անհաւասարու-
թիւնը հասարակաց հաւանութեամբ ընդունուած չէ.
թէ՛ եւ իրօք կայ. մէկ դիէն ալ մեծը իրեն անձնա-
կան հաճոյքէն զատ կանոն չունի։

ԵՂՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՑ ՀԱՅՈՑ ՓԻ ԼԻՈՓԻՑՆԵՐԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Այսպէս Տէրն մեր ըսաւ իր Հաւատացեալ ներուն. Թէ դուք ամէնքդ եղբայր էք, որով առ Հասարակ ամէնուն մէջ իրաւանց հաւասարութիւն հաստատեց։ Այս հաւասարութեան օգուտը թէ որ ներկայ դարուս անկրօնները կարող ըլլային ընդունելու՝ եղբայրութիւնն ալ կը ծաղրեին անոր հաստատողն ու օրէնսդիրն ալ. բայց այնքան յայտնի էին այն օգուտները որ չկրնալ ուրանալէն զատ, երբ ամէն օրինաւոր իշխանութեան լուծը վրանիրնուն նեղութիւն հասարակաց կենաց հնարեցին, անոր կրկը ջրդիւնք կամ կործք նշանակեցին, որ հասարակաց ճանապարհներուն իրարու նշանարան եղաւ, եւ այս բառերս էին գաղղիերէն լիպերթե. ելուբէ. ֆրատէրնիթե՝ այսինքն ազատութիւն, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն։ Այս գաղափարներուս մաքուրը սուրբ աւետարանը կը քարոզէր. բայց ասոնք որ կրօնքը իրենց առաջնորդ ըրնել չէին ուզեր, աւետարանէն այս յատկութիւնը վերցընել ուզելով ըսին մանաւորապէս էպիքուրեան եւ հասարակական համար. որ Վրիհատոս առաջ հնդկեանցի փիլիսոփաները ասոնք քարոզած էին. եւ Վրիհատոս եւ աշակերտները ասոնցմէ սովրեցան եւ հրէից սովրեցուցին. որով քրիստոնէից ալ անցաւ։ Այսանկ ըսողներուն մէկն է Պ. Ալէս խմատոան գաղղիացին. որ իրեն պէս ու-

քիչ ըսողները ալ ունի — եւ ասոնց այս ծուռ դրու-
թիւնը եւ ուրիշ մանրուկ յօդուածներնին ալ հե-
պես եղած աշխարհս — Աբէլ — ան ալ
պարբերականին մէջ շատ կը գտնուին, որ ազէկ եւ
կէշ յօդուածներու հաւաքածոյ մըն է կըրնանք ը-
սել. եւ գաղղիացւոց մէջ շատ տարածուած պարբե-
րականներուն մին է. գաղղիերէն գիտցող հայազգի
երիտասարդներուն քով ալ կը գտնուի. որ ասանկ
բաներու տեղեկութիւն չունենալով եւ խօսողին ա-
նունէն եւ հարուածէն եւ խօսածը այն պարբերակա-
նին մէջ գրուած ըլլալէն խաբուելով ըսածնին ւատյգ
կը կարծեն։ Այսով կամաց կամաց քրիստոնէութեան
վրայ ունեցած վարկութեան ես հասատութիւնին կը-
թուլնայ։ Ասոնի այս անգամ հարկ սեպեցինք պ.
Աճէնի գրածները հերքել. միանգամայն մեր նորա-
հասակ գաղղիամտներուն զգուշացնել որ կրօնական ըս-
կզբունքներու վարժուելու թող հոգնեցընեն միաքեր-
նին. եւ այն հին եւ վատ գաղափարը մէկդի թող
ձգեն, որով շատերը կը կարծեն թէ կրօնքը գիտ-
նալը կարպատարներուն բան է։ Ամեն մարդ հմայ
գոնէ այսքանս ընդունած է որ ընկերական մար-
գիկ հարկաւ ինչ ինչ իրենց կրօնք է մը ըլլան։ Այս
անգրագիտութիւնս անհրաժեշտ հետեւութիւնն է, թէ ա-
մէն մարդու հարկ է կրօնքը գիտնալ. անեցողը իր
ունեցածին ինչ ըլլալը հասկնալու համար. չունե-
ցողը կրօններուն մէջէն իրեն համար մէկը ընտրե-
լու մտօք։

Պ. Աճէնի խօսքն է այս։ «Չէ՛ թէ քրիստո-
նէութիւնը միայն ստոյիկեան փիլիսոփայութիւնն է

,, որ պինտ առաջ ճանչցաւ թէ ամէն մարդ իրարու
,, եղբայր են . եւ եղբայր են յԱստուածն ,, նոյ
ընծային հաստատութեանը վկայ կը բերէ Սոկրատ
փիլիսոփային ու Կիկերոնը : Նոյց Գ . Աչքս կամ
չգիտեր կամ չուզեր ըսել որ յոյն եւ Հռոմայեցի փի-
լիսոփաները իրաւ կըսէին թէ ամէն մարդիկ իրարու
եղբայր են . բայց մտքս ըանլով միայն իրենց քաղա-
քակիցները . կամ առ առաւելն՝ իրենց ազգէն եղող-
նիրը կը հասկընային , օտարազգիները եւ գերու-
թեան վիճակի մէջ գտնուածները ասոնց առաջը
մարդոց կարգը չէին սեպուեր : Ասոր շատ վկայու-
թիւններ ունիմք ալ նէ՝ ընծրանօք մէկ քանի հատը
հոս նշանակելը հերիք սեպենք :

Պղատոն կըսէ Ա՛ննեքսեննայ արամախօսութեան
մէջ . ,, Այս ամէն ազնիւ տրամադրութիւնը որ ազա-
,, ութիւն եւ արդարութիւն կը պահանջէ յուներց հա-
,, մար , եւ այն ընածին ատելութիւնը բարբարոննե-
,, րուն (օտարազգիներուն) դէմ՝ մեր (աթենացւոց)
,, մէջ արմատացած եւ անայլայլելի է : Ա՛յան զի
,, մեր սկզբնաւորութիւնը մաքուր յունական է . բար-
,, բարոններու հետ խառնուած չէ ,, : Այս խօսքը
նոյն Պղատոն իրեն չաղաքա հասարակապետութեան գրքին
մէջ օրէնքի կարգ կանոնըն է . ,, Յոյները յուներց եր-
,, կիրը աւարառութիւն Թոյլ չընան կըսէ . տուները
,, չայրեն . մէկ երկրի վը բոլոր բնակիչները մէկէն
,, էրիկ մարդ կընիկ մարդ եւ տղայ՝ իրենց թշնամի
,, չհամարին : . . . Այս ալ քեզի պէս կը ճանաչեմ որ
,, մեր պատութեան բնակիչները օտարիչ յուներց հետ
,, վէճ մը ունենան նէ մեզմով եւ իւրայութեամբ վար-

„ ուն. եւ հիմայ յոյները ինչպէս որ իրարու հետ
„ կը վարուին նէ՝ այն կերպը բարբարոսներուն հետ
„ վարուելու գործածեն՝՝։ Լսել է որ օտարազգինե-
րուն երիկ մարդիկը եւ կնիկ մարդիկը եւ զաւակքը ա-
մէնը մէկէն իրենց թշնամի սեպհեն. անոնց երկիրը
աւերտուելիքն ընեն եւ անոնց տուներն այրեն։

Յունաց եղբայրութենէն մինակ բարբարոսները
կամ օտարազգիները չէին դուրս մնացողները. գե-
րիներն ալ օտար բնութենէ, եւ միշտ գերութեան
մէջ մնալու համար ստեղծուած կը սեպհին։ Պարդ-
կային եղբայրութեան այս նորալսելր օրէնքը Պրիս-
տոտելէն լսելու է։

„ Երբ որ մէկը իր նմաններէն վար է այնչափ՝
„ որչափ որ մարմինը հոգիէն եւ անասունը կատար
„ եակ մարդէն վար է. — եւ ասիկայ անոնց վիճակն
„ է՝ որոնցմէ բոլոր յուսացուելիքը անոնց մարմնա-
„ կան ուժին գործածութենէն կախում ունի, — անոնք
„ բնապես գերի են. թէ՛ անոնց եւ թէ ուրիշ է-
„ ակներուն համար որ յիշեցինք, (այսինքն անասուն-
„ ներուն համար) ամենէն աղեկը այն է որ աիրոջ մը
„ հրամանին տակն ըլլայ, վասն զի՝ ի բնէ գերի է.
„ եւ մէկուկը ըլլալու է. եւ անիկայ մէկուկը ընողն
„ այն է ճշդիւ՝ որ միայն այս կերպով կրնայ եր-
„ թալ. եւ խելք այն տեսնը կրնայ ունենալ՝ երբ
„ մէկը անոր տէրերընէ. բայց ինքնիրեն չունի.
„ Ինութիւնն անգամ այնպէս կուզէ... Յայտնի է որ
„ ոմանք բնապես ազատ են, եւ ոմանք բնապես գերի.
„ եւ ասոնց համար գերութիւնը միանգամայն օգտակար
„ է եւ իրաւացի՝՝։ (ալ խօսքս Լուսինեան գըրքին մէջ)։

Այդ առանկ է յունական փիլիսոփայութիւնը։ Այս խօսքերը իմանալն նպատ մարդ կը տարակուսի թէ արդեօք Աիսկ լրագրի կարդացողներուն դիւրահասանութենէն իրեն զբօսանք մը հանել կուզէր. երբ անվճռեր համարձակութեամբ եւ սուտ իմանալէ չվախնալով կըսէր թէ նախ և առաջ փիլիսոփայութիւնը սովսխցուց որ մարդիկ եղբայր են, եւ եղբայրութիւնն ալ Աստուած է։ Աիսկ այս գրքուցուած քիս պէտք ունի. անոր համար յաճախ գործ կածէ։

Յատին փիլիսոփաներն ալ ուրիշ մտածութիւն չունէին։ Աիկերոն ալ բնազդաբար ծառայութեան համար ծնած ամրողջ ազգեր կան կը կարծէ. եւ ասոնց կարգը կը դնէ այն ազգը որ կըսէր թէ ամէն մարդ մի եւ նոյն Աստուծոյ արարած եւ մեկ հօր զաւակ են. եւ ինքնիրեն պարտաւոր կը ճանչնան հաւատալու թէ ամէնն ալ եղբայր են. եւ եղբայրութիւնն Աստուած է։ Հեթանոսական վարդապետութեան աջակցութեան տակը ասանկ եղբայրութիւն անհնար էր։

Ա։ Աիսկ Աննեքա փիլիսոփան չմիշեր. որովհետեւ կնիւթ որ քրիստոնէութեան վրայ քիչ մը ծանօթութիւն ունէր. վասն զի առաքեալներուն ժամանակակից էր։ Նորիկայ ստոյիկեան փիլիսոփայներուն գահակալն էր. եւ Աիկերոնի պէս կըխօսի, «Աստուածը եւ ոգորմիլը ոչ ոյ պակասութիւն մըն է կըսէ. փոքրոգութիւն մը եւ հոգւոյ հիւանդութիւն մըն է։ Համաստան մարդը լացող մեկը տեսնէ նէ պէտք չէ որ առանց օգնութեան

,, ձգէ անցնի. Բայց անոր հետ լալ եւ ցաւերուն
,, ցաւակից ըլլալ պէտք չէ'' (յղ. էֆ.-ըն. Ը. 4.
5. 6.)։ Այս ասանկ ըլլալով զարմանք չպար մեզի
երբ ուրիշ տեղ մը նոյն Աճանուն փիլիսոփային սա
գրածն ալ կը կարդամք. ,, տգէղ ու տկար ծնած
,, զաւակին կը խնդրենք. եւ ասիկայ չէ՛ թէ բար-
,, կութեան, այլ խելքի թերագրութիւնով է. որ
,, անօգուտ բաները առողջ բաներուն մէջէն հանել
,, նետել կը սովրեցընէ։ (յղ. Բարխ. Ը. 15)։
Ընդ այսմ պատճառ են այն փիլիսոփայները որոց համար
կըսուի թէ Յեհիտոսէ առաջ մարդուր բարոյականի
վարպետ եւ եղբայրութեան խրատատու եղան։ Ինն-
քան ինչպէս ըսինք, Քրիստոսի ժամանակներէն քիչ
հետը ստուրբ առաքելոց ժամանակին էր։ Յատկա-
պէս Պօղոս առաքելոյն հետ ալ բարեկամութիւն
եւ թղթակցութիւն ունեցած կը կարծուի. եւ նա-
մականերն ալ հարազատ կամ շինծու, մինչեւ հիմայ
կը գտնուին։ Սակայ քրիստոնէից մէջ եղած եղբայ-
րութիւնը տեղեակ պէտի ըլլար. այսու ամենայնիւ
վերոյգրեալ խօսքերն որ անոր գրչէն կելլեն նէ՛ նը-
շան է որ հեթանոսներուն մէջ քրիստոնէութեան
քարոզած եւ ի գործ դրած եղբայրութիւնը հետ
հետուէն նմանութիւն ունեցող բան մըն ալ չկայ եղեր։

ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԱՑ

ԿՈՉՈՒՄՆ ԱՂԱՆԴԱՒՈՐՔ

Յ՛ԱՆ ասենն աղանդաւորները սովորութիւն ըրած են վրանին ազէկ եւ փառաւոր անուններ առնուլ. այն չմտածելով որ՝ հաւատացեալոց ըստ գերագոյն վայելչութեան ստացած մէկ հատիկ փառաւոր անունն է էլեսանէյ. եւ քրիստոնէից ընդհանրութենէն զատուելնին զիրենք որոշելու համար վրանին լ՛ինչ անուն որ առնեն նէ՝ նոյն իսկ անուան նորութիւնը եւ ընդհանուր կոչմանը նման չըլլալը իրենց դատապարտութիւն է.

Վ՛քրիստոնէութեան երկրորդ դարուն մէջ խնչ մը քրիստոնէութեան անուն կրող անձինք աղանդ մը կազմեցին եւ զիրենք յունարէն Գնոսթիկ՛ կոչեցին որ մեր լեզուին տառադարձութեամբ գնոսթիկեան ըսուածն է. եւ բուն նշանակութիւնն է՝ գիտնական. նոյն երկրորդ դարուն մէջ ուրիշ աղանդաւորներ եղան Կ՛ասթալիէ՛, այսինքն՝ սատէլական անունով. Մ՛անտանեաններն զիրենք խոնարհ կը կոչէին. որ է տարբ կամ մխտար. Մ՛անիքեցիները իրենց վրայ խոնարհ՛ տան անունն առին, այսինքն՝ մարդոյ. Նոյն աղանդէն ոմանք ալ Եբիոնի՛ կ՛ըսուեցան. որ է ամենալու. Ա՛երջին դարերու հերետիկոսներուն մէջ ալ այդպիսի պարծանաց անուն առնողներ պակաս չեն. ինչպէս են սեվերոսեան կ՛ըսուածները, որ ամենուն ծանօթ

են . բի-շիշխենները կամ մուրթականները . բիկերթոնները . կամ քարթոլոմեները . եւ այլն : Ասոնց կարգն են նաեւ ըսպինոսները կամ ըսպասըրեալ ընտանեաններն ալ . որոց բուն մականունն է սպանիացւոց լեզուով ալմոդովար նոյնը ըսել է . որովհետեւ առաջին անգամ երեւելին Սպանիայի մէջ եղաւ : Ասոնց վրայ հոս քիչ մը ընդարձակ կը խօսիմք* :

Ըսպասըրեալ ընտանեաց աղանդոյն ծագումը չամշեան է . Միքայել հայոց պատմիչն վերջի ժամանակագրական աղիւսակներուն մէջ 1566 ին կդնէ . բայց Վ. լարիս մատենագիրը անկէց իննսարի մը ետքը , 1575 ին կը դնէ : Պղանդապետն է Յովհաննէս ած Վիլլալբանտօ՝ ընկէր Սպանիայի Վենետիկի կղզին . որ իր հնարած աղանդոյն տարածմանը գործակից ունէր կատարինէ անուն մարապետը , ասոնց աղանդը հետեւեալ կէտերուն վրայ կը կայանար : Նախ՝ որ ջերմեռանդ աղօթք ընելով այն աստիճան զերազոյն կատարելութեան կը հասնին՝ որ անկէց ետքը յարեգործութեան պարապելու եւ նկեղեցւոյ խորհուրդներն ընդունելու կարօտութիւն չեն ունենար , մանաւանդ թէ՝ ոչ իշխա-

* Աղանդաւորներուն ծուռ ու մուռ աղանդներուն վրայ երբեմն խօսելիս չախորժողներ կան . գիտեմք . կը վախնան որ իրենց կրօնական մասնաւոր կարծիքներն որն որ պարզամտաց մէջ տարածելու կը ջանան . քրիստոսի եկեղեցիէն մերժուած հերետիկոսութիւն ըլլալը կ՚յայտնուի և ամէն մարդ իրենցմէ կը խորշի : Մեր ալ խօսելուն բուն նպատակը այս է ,

րուն մէջ ծանր մեղք սպանելու գործերը իրենք կըրնան գործել առանց մեղանչելու* :

Այս աղանդը 1634 ին Վաղդիայի մէջ երեւցաւ քիչ մը Սպանիայինէն տարբեր կերպարանքով : Ասոնց ըսածին նայելով իրենց ընկերներուն մէկը Ընտօն Պորքէ անուն գործնական հաւատքի եւ գերազոյն կենաց վրայ Աստուծմէ այնպէս մէկ յայտնութիւն մը ընդունելէ, որ մինչեւ այն ատենը քրիստոնեաներուն մէջ անոր նմանը լսուած չկայ ըսեր : Եւ այս ճամբով քիչ ժամանակի մէջ ամէնէն գերազոյն սուրբերն, եւ նոյնիսկ սուրբը Աստուածածնի ալ կըրնան հաւասարիլ որլուԹեամբ, եւ Աստուծոյ հետ այնպէս կը միանան հոգիները որ՝ անկէց ետքը իրենք անձնապէս գործելէ կը դադարին եւ ըսեր, եւ այն գործերը որ իրենք գործել կերեւին

* Ասոնք գոնէ չերմեռանդութեամբ աղօթք ընելը այդպիսի կատարելութեան հասնելու ճամբայ բռնած էին : Այն անձինքը որ աղօթք ընել ալ չեն սիրեր, ուրիշ բարեգործութիւններուն ալ մօտ չեն : Ասոնք աւելի ըսա-որթալ եւ կամ ըսա-որագոյն սեպելու են պիրենք : Ասոնց կարեւոր սեպել գուցուցածը մկրտուած ըլլալնին է : որովհետեւ մկրտութեան լուսովը լուսաւորուած եմք կըսեն : բայց այն ալ իրենց համբովը չէ : քրիստոնեայ ծնողք զաւակ ըլլալով մկրտուած գանուելէ են : Թէ որ մկրտուելու ատենին չիմակուան խելքնին ըլլային, որովհետեւ մկրտութեան ժամանակ դեւերուն դէմ ելլելը խոստանալու և անոնց չարութենէն հեռու կենալ խոստանալու է, կարելի՛ է որ կամ չէին մկրտուեր, կամ մկրտութիւնը ծաղրելով կընդունէին :

ձոյն իսկ Աստուած կը գործէ հոգեւ։ Հին Հայրապետները եւ վարդապետները ամենեւաւ տգէտ մարդիկ եւ ին եւ այս բաները չէին գիտեր կըսեն. Եւ կը գուշակեն որ՝ մինչեւ տասն տարի յաղոր աշխարհի մէջ իրենց վարդապետութիւնը պիտի ընդունուի. եւ անկէց ետքը եպիսկոպոսի, վարդապետի, կրօնաւորի, քահանայի, եւ ուրիշ եկեղեցական պաշտօնեաներու կարեւորութիւն չմնար*։

Գադղնայի Էլինհոն քաղաքը ուրիշ տեսակ լուսաւորչականներու աղանդ մը կամ կրօնական ընկերութիւն մը եղաւ. որոց գրութիւնները Յանի անուն կրօնաւոր մը ժողվեց եւ հոմ տպեց 1791 ին։ Այս կրօնաւորը կըսէ որ՝ Էլինհոնի լուսաւորիչները զիրենք յատկապէս աշխարհս նորոգելու եւ Աստուծոյ նոր ժողովուրդ մը կազմելու սահմանուած կըսէին։ Ազգապատ քրիստոնէութեան եւելքը յարեալ կը ցուցնէին զիրենք. բայց սուրբ գրոց խօսքերը առանձին կերպով մեկնէին. որ նախնի սուրբ հարց աճանօթ էր**։

* Կան անանկներ որ իրենց համար ալ գուշակ այս կարծիքը ընելով հիմակուընկ եկեղեցականներուն յարգը կոտրելը իրենց բան գործ ըրած են. բայց իրենց համախոհ եկեղեցականներուն յայտնի պակասութիւններուն վրայ բան գրելին կը զգուշանան. և երբ հարկադրին, առաջ իրենց մէջին կը հանեն և խաւարչնչեն ասելէ խոտորեալ կրկոչեն. ետքը ուրիշ կարծած յանցանքին կը բռնանան։

** Եկեղեցւոյ կառավարութիւնը սահմանադրական և ընտրեալ մեր ազգին մէջ ազանդապետ հանդիսացող

Ա՝նց երնուն ընարութիւնը ազելորդապաշտական հերպերով կըլլայ. եւ մէկ աշխարհական գլուխ մըն ալ ունին իրենք նոր ժողովուրդը կառավարելու. Ը-ստնց ընկերանալը մէկ նոր մարդ մը երթայ նէ գրուելու՝ ասիկայ պիտի ընդունի. բայց առաջ մաս-նաւոր արարողութիւնով մը Ա՝ափայէլ հրեշտակա-պետը քովը կը բերէ եղեր, եւ անոր կը հարցը-նէ եղեր *։ Ը՝ատուծոյ վրայօք աւտղջ գաղափար մը

Մատթէոս այվատեանն ալ, որ իրեն շատ պաշտ-պան և կուսակից ունեցած է, և ասոնք ալ լսած-րեալ անուն առած են վրանին Աբինեռնի լսաւոր-բեալներուն պէս, սուրբ գրոց խօսքերը իր մտքին յարմարցընելու համար կը փաշքըշէր իր կողմն Մեղ-անուն պարբերականին մէջ. և ասոր այս տեսակ ի-մաստակութիւնը ցուցուցինք Քրիսպոսական եկեղե-ցոյ հռովմայեցիները վրայ գրած գրքերնուս մէջ. որն որ պարտաւոր մայր աթոռը՝ Մոսկուայ և Մեղ-ին և ուրիշ լուսաւորեալներու ընդունելի չլալուն չը-նայելով՝ ըստ ամենայնի ուղղափառական դասած է։ Տես եղեռն. ըե. 114. եր. 201—206

* Մեր լուսաւորիչները որովհետև դեւերուն գոյու-թիւնը չեն ճանչնար, հետեւաբար հրեշտակներու և հրեշտակապետներու գոյութիւն ալ չեն ճանչնար. ուստի ասոնց նոր ընկեր ստանալու պարագութիւն-նին շատ պարզ է, թէ որ եկեղեցական է նէ՝ իւր եկեղեցւոյն ժողովքին եւ եկեղեցական մեծին չը-հնազանդելու ստորագրութիւն մը կառնեն. Թէ որ աշխարհական է նէ՝ քաւական է որ ասիսը հինգ դուռուշ տալով հաստատած մանաւոր ընկերու-թիւններուն մէկին ընկեր գրուի։ Թէ որ ստոյ հնարելու ճարպիկ ըլլայ նէ՝ մէջերնին մեծ յարգ կը գտնէ։

չունէին Աբինեոնի լուսաւորեալները. Երբոր Պաւղոս տեղ Երբոր Պաւղոս կը գտանէին, սուրբ Աստուածածինն ալ Աստուածային երկնք անձանց վրայ աւելցընելով, Այս մոլորութիւնը հին է. Քրիստոնեաները սուրբ կոյսը Աստուած կը գտանէին. Տասն եւ երեքերորդ դարուն մէջ ալ Պօռ անուն գերմանացի մը այս աղանդը նորոգեց. Այլ հիմայ որ բողոքականութեան յարողներ շատ կան, թող սուրբ կոյսը իր վայելչականէն վեր բարձրացընելով Աստուած ընելը, իրեն վայելուչ յարգանքն անգամ չեն տար. Աստուածածին չեն դաւանիր. եւ բարեխօսութիւնը չեն ընդունիր։

Լուսաւորեալները հազարամեանեննուն մոլորութեան մէջ ալ ինկած էին. կը կարծէին որ վերջին դատաստանէն առաջ եւ ընդհանուր յարութենէն երեք հազար տարի այս աշխարհիս վրայ պիտի մնան արդարները, եւ ամէն կերպ աշխարհական հեշտութիւնները եւ զուարճութիւնները պիտի վայելեն։ Յովհաննէս գալտնի տեղեր կընէին. եւ դուրսէն մարդ չէին առներ մէջերնին։ անոր համար ոմանք կարծեցին որ կանայք հաստատակաց ըլլալու են մէջերնին. բայց ասիկա ապացուցուած չէ։ Կարելի է որ Սպանիայի լուսաւորեալներուն մէջ ասանկ բան մը ըլլայ. զովհետեւ իրենց ըսած կատորկութեանը հասնելէն առքը ինչ որ ընեն նէ մեղք չսեպուիր կարծելը անոնց մոլորութիւն է։

ՑԱՆԿ

Ա. ՀԱՏՈՐՈՑ

Ազգային ընդհանուր ժողով 49, 84
Ազգային սահմանադրութիւն եւ սահմանադրական 11, 40, 70, 110, 144, 177
Աղուէս 19, 59, 124, 190
Աղօթքի կարեւորութիւնը 269
Աշխարհագրական, կօա կամ Խօա 227, 257
Աշխարհականաց ժողովակ՝ի Կիպրա 184
Աստուածընտրեալ աթոռները 284
Արապներուն Հանճարը 271
Արդարականներուն հիմակուան վիճակը Կերմանիայի մէջ 262
Արեւելքին ազդեցութիւնը քրիստոնէութեան վրայ 361
Արտ եւ պիտուն 239
Արտասուքի մը արդարութիւն 32
Արեգիեան պատգամ մը Վրիտոսէ վրայ 3, 33, 65
Արեւերուն դոյութիւնը եւ չարութիւնը 137, 169, 209, 241, 273, 305, 337, 369
Արկղեցականաց ժողով 117
Արկղեցական կառավարութիւնը սահմանադրական ե՞ր ըսելը ընդունելի՞ ե՞ մի 201

Ինկվիզիցիան Համագումար ժողով 154
Նզդայրութեան վրայ հին փիլիսոփաներուն կար-
ծիքը 386
Նրդում, կիրք, խոսափողանոց 161
Նրուսաղէմի Լանդիւ 75, 116
Նւկուպէան տախտակ 132
Օդաչուհեան քանի մը անսովոր երևոյթները 198
Յանտալները օրիորդ 331
Յողով աչխարհականաց 150
Յմի խած ուածքի դեղ 334
Լուսաւորեալ կոչուած աղանդաւորք 392
Խոստովանութիւնը ինչո՞ւ չեն ընդունիր քաղքա-
կանները 29
Կաթնաբեր ծառ 252, 288, 319
Կրօնական ժողովին մէկ նամակին վրայ 56, 90
Կրօնքը վերցընենք տեղը ի՞նչ դնենք 362, 378
Ձայ վերաբոյծ մը 31
Ձին փիլիսոփաներուն բարոյականը 216, 247
280
Ձրէից մէկ գրքէն հատուած մը 234
Ձախորդութիւն 296
Ճաշերու առուտուր 325
Մասխին կարճ խրատ մը 96
Մասխին սխալները 97
Մարաց պարիսպ 328
Մնեղները լուաք 94
Մհիլատ 311, 344
Մարատեւութեան արդիւնքը 301
Նյանննաց վրայ պարծիլ 368
Նոր մականուններ 294

Հան տիրասիրութիւն 335
Հղորմութիւն առը մոռնալ 304
Պնեթեան քրմուհի 105
Պատել սիրող մարդիմ 195
Ս արժապետներու եւ աշակերտներու խրատ 367
Տպարագիան ղարմանալիք 267
Վայօղ բժշկին մէկ խօսքը 222
Վհան իա Փէրշան 299
Օշին 168